

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ
Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως († 390)

Β' ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
(ΔΙΕΘΝΕΣ)
ΚΑΪΡΟ, 27-30 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1996

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΧΑΤΖΗΟΥΡΑΝΙΟΥ, Μ. Th.

Ἡ πραγματοποίηση Πατρολογικοῦ Συνεδρίου, ἀφιερωμένου σὸν Μέγα Ἀθανάσιω¹, τὸ 1993 στὸ Κάιρο, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Μακ. Πατριάρχου τῶν Κοπτῶν κ. Shenuda καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ ὀργανωτικὴ εὐθύνη τοῦ Καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Στυλ. Παπαδόπουλου, εἶναι πλέον ἱστορικὸ γεγονός με ἄριστες ἐντυπώσεις καὶ πολυσήμαντα ἀποτελέσματα. Ἐπιγραμματικὰ ἐπισημαίνουμε:

α. Τὴν ἀλληλογνωριμία μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Κοπτῶν θεολόγων, ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορὰ ὀργανώθηκε ἀπὸ κοινοῦ ἐπιστημονικὸ Συνέδριο,

β. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ μελέτη θεμάτων ποὺ ἀφορῶν προσωπικότητες τῆς Πατερικῆς Θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας, καὶ

γ. Τὴν ἔκφραση, ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη τοῦ Α' Πατρολογικοῦ Συνεδρίου, τῆς βούλησης γιὰ συνεργασία καὶ ἀνταλλαγὴ ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων χάρι τοῦ κοινοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ καὶ ἔξαιτίας τοῦ ἀμοιβαίου ἐνδιαφέροντος γιὰ μελέτη καὶ κατανόηση τῆς Πατερικῆς Γραμματείας.

Ἀποτιμώντας τὰ δεδομένα αὐτά, τόσο ὁ Μακ. Πατριάρχης ὅσο

1. Τὸ Α' Πατρολογικὸ Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στὸ Κάιρο τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1993. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες βλ. Ἰωάν. Γ. Χατζηουρανίου, «Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, θέμα τοῦ Α' Πατρολογικοῦ Συνεδρίου ποὺ συνήλθε στὸ Κάιρο ἀπὸ τὶς 27 ὡς τὶς 29 Δεκ. 1993»: *Ἐκκλησιολογία*, ἀρ. φ. 375, 1-2-1994, σσ. 4 καὶ 6. Βασ. Μαστοροπούλου, «Τὸ Πατρολογικὸ Συνέδριο ἐλλήνων καὶ κοπτῶν θεολόγων (Κάιρο, 27-29 Δεκ. 1993)», ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. «Ἐκκλησία», Ἀθήνα 1995.

καὶ ὁ Ἐπιστημονικὸς Ὑπεύθυνος τοῦ Συνεδρίου, μὲ τὴν συμπαράσταση τῶν ἐπιστημονικῶν συνεργατῶν του στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, ἀποφάσισαν τὴν πραγματοποίησιν καὶ δευτέρου Πατρολογικοῦ Συνεδρίου.

Τὸ Β' Πατρολογικὸ Συνέδριον (Διεθνές), μὲ θέμα «*Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως († 390)*», πραγματοποιήθηκε μεταξὺ 27 μὲ 30 Δεκεμβρίου 1996 στὸ Συνεδριακὸ Κέντρο τοῦ κοπτικοῦ Πατριαρχείου, πλησίον τῆς Ἱ. Μονῆς Anba Bishoy στὴν ἔρημο τῆς Νιτροίας (Wadi-el-Natrun), στὴν Αἴγυπτο. Συμμετέσχον καθηγητὲς πολλῶν Πανεπιστημίων, εἰδικοί ἐρευνητὲς πατρολόγοι, θεολόγοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη, Μόσχα, Πετρούπολη, Βελιγράδι, Σόφια, Βουκουρέστι, Κραϊόβα, καθὼς καὶ καθηγητὲς τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Καΐρου καὶ Ἀλεξανδρείας, θεολόγοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ τῆς κοπτικῆς Ἐκκλησίας.

Κατὰ τὴν τελετὴ ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου προσφώνησαν τοὺς συνέδρους: ὁ Μακ. Πατριάρχης κ. Shenuda καὶ ὁ Καθηγητὴς κ. Στυλιανὸς Παπαδόπουλος.

Ὁ Μακ. Πατριάρχης καλωσόρισε τοὺς συνέδρους καὶ ἐπισήμανε τὸ γεγονός ὅτι ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς βρῖσκονται σὲ οἰκεῖο περιβάλλον, ἀφοῦ ἔρχονται γιὰ δευτέρη φορὰ². Ἀναφέρθηκε στὸ θέμα τοῦ Β' Πατρολογικοῦ Συνεδρίου καὶ εἰδικότερα στὴν προσωπικότητα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου, ὁ ὁποῖος τιμᾶται ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῶν Κοπτῶν, ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους Πατέρες καὶ Διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπισήμανε ὅτι ὁ Γρηγόριος Θεολόγος εἶναι ὁ πρῶτος «*Θεολόγος*» μετὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸ Θεολόγο, ὅπως ἡ ἴδια ἡ συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας τοὺς χαρακτήρισε. «*Ἐμεῖς*», πρόσθεσε «*χαρᾶ κτηρίζουμε τὸν Μ. Ἀθανάσιο Ἀποστολικό, δεχόμεστε ὁμῶς τὸν ἅγιο Γρηγόριο ὡς Μεγάλον Θεολόγον*». Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἦταν πολυκύμαντος, ἔζησε ὡς ἀσκητὴς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπίσκοπος. Ὡς ἐπίσκοπος ἐπετέλεσε πνευματικὸ ἔργο, ἐνῶ ὡς ἀναχωρητὴς καὶ ἔραστής τοῦ ἡσυχίας πλησίαζε περισσότερο τὸ Θεό, δηλ. τὸ ἄκτιστο φῶς τῆς θεότητος. Ὅσον ἀφορᾷ στὴ Θεολογία του, ἀνέφερε, ὁ Μακ. Πατριάρχης ὅτι «*αὐτὸ τὸ ὁποῖο γνωρίζουμε*» (ἐμεῖς οἱ Κόπτες) «*ὡς συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Γρηγ. Θεολόγου προέρχεται ἀπὸ ἀραβικὰς μεταφράσεις ... ὅσοι βέβαια γνωρίζουν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα βρῖσκονται στὴν εὐχάριστη θέσιν νὰ μποροῦν νὰ μελετοῦν ὁλόκληρον τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ*

2. Ὁ Μακ. Πατριάρχης ἀναφέρθηκε στὸ Α' Πατρολογικὸ Συνέδριον, τὸ ὁποῖο πραγματοποιήθηκε στὸ Κάϊρον τὸ Δεκ. τοῦ 1993 (βλ. προηγούμενη σημείωσις).

Μεγάλου Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας». Ὁ Μακ. Πατριάρχης ὑπογράμμισε ἀκόμη ὅτι «ἡ μετάφραση τῶν ἔργων τοῦ ἱεροῦ Πατέρα μειώνει τὴν ποιητικότητα, τὸ ὕφος καὶ τὴν παιδεία του». Στὴ συνέχεια τόνισε ὅτι, «ἀπὸ τὸ θεολογικὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου μαθαίνομε ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ ὅλα ὅσα ἀφοροῦν στὸ Θεὸ νὰ περιγραφοῦν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη γλῶσσα». Ἀναφέρθηκε στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ καππαδόκη Πατέρα καὶ ἔκανε εἰδικὴ ἀναφορὰ στὸ θέμα τῶν αἰρέσεων, τὶς ὁποῖες ἀντιμετώπισε μὲ τὴ συγγραφὴ τῶν πέντε Θεολογικῶν Λόγων καὶ τὴ σύγκλιση, ὑπὸ τὴν προεδρία του, τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Κωνσταντινούπολη 381). Ὑπογράμμισε, συμπερασματικά, τὰ ἀκόλουθα σημεῖα:

α. Τὴ θεολογικὴ προσφορὰ τοῦ Γρηγορίου γιὰ τὰ τρία Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδας,

β. Τὴν καταξίωσή του ὡς μεγάλου Θεολόγου καὶ Πατέρα καὶ Διδασκάλου γιὰ ὅλους μας,

γ. Τὴν ταυτότητα τῆς κοινῆς θεολογικῆς ἀντιλήψεως, τοῦ Γρηγορίου, μὲ ἐκείνη τοῦ Μ. Ἀθανασίου, καὶ

δ. Τὴ δημιουργία, μὲ τὴ θεολογικὴ του προσφορὰ, τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία θεολογικῶν καὶ μὴ ἀντιλήψεων τοῦ 4ου αἰ., ἀλλὰ καὶ τοῦ σήμερα.

Προσφωνώντας τὸ Συνέδριο ὁ Ἐπιστημονικὸς Ὑπεύθυνος Καθηγ. κ. Στυλ. Παπαδόπουλος, μεταξὺ ἄλλων παρατήρησε ὅτι «ἡ χαρὰ ὅσων ἤρθαμε ἀπὸ μακριὰ εἶναι μεγάλη, ἡ συγκίνησή μας μεγαλύτερη, διότι ἡ συνάντησή μας αὐτὴ ἔχει μιὰ ἐντονη ἱερότητα. Ὁ λόγος ποὺ εἴμαστε ἐδῶ ἀφορᾷ στὴν διδασκαλία μας, στὸ κοινὸ μας παρελθὸν καὶ ἀκόμα περισσότερο στὸ κοινὸ μας ἐνδιαφέρον νὰ κατανοήσουμε οἱ μὲν τοὺς δέ». Ἐξέφρασε τὴ χαρὰ του ἀκόμη γιὰ τὸ ὅτι τὸ Β' Πατρολογικὸ Συνέδριο συμπίπτει μὲ τὸν ἐορτασμὸ τῶν 25 χρόνων στὸν Πατριαρχικὸ θρόνο τοῦ Μακ. Πατριάρχῃ κ. Shenuda τοῦ III, στὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ μέρους ὄλων τῶν συνέδρων εὐχήθηκε ὑγεία καὶ μακροήμερευση. Εὐχαρίστησε τὸν Μακ. Πατριάρχῃ γιὰ τὴν πρωτοβουλία ποὺ εἶχε νὰ πραγματοποιηθεῖ καὶ τὸ Β' Πατρολογικὸ Συνέδριο, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδας, τὸ ὁποῖο βοήθησε οἰκονομικά, ὥστε ἀνάμεσα στοὺς συνέδρους νὰ παρίστανται καὶ ἐκπρόσωποι ἀπὸ τὴ Ρωσία, Σερβία, Βουλγαρία καὶ Ρουμανία.

Στὴ συνέχεια προσφέρθηκαν ἀναμνηστικὰ δῶρα ἀπὸ τὸν Μακ. Πατριάρχῃ πρὸς τοὺς συνέδρους καὶ ἀπὸ τὸν Ὑπεύθυνο τοῦ συνεδρίου πρὸς τὸν Μακαριώτατο.

Ἀκολούθησαν ἐπιστημονικὲς εἰσηγήσεις, μὲ πρώτη τοῦ Καθηγητῆ κ. Στυλ. Παπαδόπουλου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρθηκε διεξοδικὰ στὰ θεολογικὰ προβλήματα τοῦ Δ' αἰ., τὰ ὁποῖα ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἀντιμετωπίσει καὶ νὰ δώσει ἀπαντήσεις χάρι τῆς Ἐκκλησίας.

1. Ἡ “*παραδοσιακότητα*” καὶ ἡ “*συνήθεια*” στὴν Ἐκκλησία.

Ἀναφέρθηκε ὁ εἰσηγητὴς στὴν περίπτωση τοῦ Μ. Ἀθανασίου ὁ ὁποῖος, ὅταν βρισκόταν πιά σὲ μεγάλη ἡλικία, δὲν μποροῦσε νὰ συνεχίσει τὴν παρακολούθηση τῆς Θεολογίας καὶ νὰ κάνει ἐπεμβάσεις ὅπως ἔκανε πρὶν. Ὁ Γρηγ. Θεολόγος ἐνῶ ἔκανε ἐπεμβάσεις ἄφηνε πάντα τὴν ἐντύπωση ὅτι ζῆ τὴν παράδοση τοῦ παρελθόντος. Μὲ τὸν ΚΑ' Λόγο³ πρὸς τὸν Ἀθανάσιο ἀφήνει νὰ νοηθεῖ ὅτι ἀκολουθεῖ τὴ Θεολογία τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Ἐντούτοις ὁμως τὴν αὐξάνει καὶ τὴ διευρύνει. Πάντως αὐτὸ δείχνει ὅτι κάθε θεολόγος κάθε ἐποχῆς πρέπει νὰ δέχεται ὅ,τι γνήσιο καὶ παραδοσιακὸ ἔχει δημιουργηθεῖ. Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος καὶ στὸ θέμα αὐτὸ ὑπῆρξε διδάσκαλος.

2. Τὸ θέμα τοῦ “*Θεολογεῖν*”.

Παρουσίασε δύο καίρια σημεῖα ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Γρηγ. Θεολόγου· α) ἀπόλυτη διατύπωση αὐτοῦ ποῦ ἔλεγε ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὅτι οἱ ὄροι-λέξεις δὲν προσδιορίζουν, δὲν περικλείουν τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια, ἄρα μποροῦν νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ ἄλλοι ὄροι, καὶ β) διάκριση μεταξὺ ἐκείνων ποῦ μιὰ ἐσφαλμένη ἀντίληψη ὁδηγεῖ ἐκτὸς Ἐκκλησίας, ἐνῶ μιὰ διαφορετικὴ ἀντίληψη δὲν ὁδηγεῖ ἐκτὸς Ἐκκλησίας. Ὑπογράμμισε ὁ κ. Παπαδόπουλος ὅτι «*ἐὰν προσέξουμε τί λέει ὁ Γρηγόριος Θεολόγος περὶ Θεολογίας, ἐμεῖς δὲν ἔχουμε τὴ τόλμη νὰ τὸ ἐφαρμόσουμε! Στὸ τέλος π.χ. τοῦ Α' Θεολογικοῦ Λόγου⁴, τὸν ὁποῖο ἐκφώνησε ὅταν ἦταν στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀναφέρει τὸ ἐξῆς πολὺ σημαντικό· τὸ νὰ σφάλλει κανεὶς περὶ ψυχῆς ἢ περὶ ἀναστάσεως ἢ περὶ κρίσεως καὶ ἀναστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πράγμα εἶναι ἀκίνδuno γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἐμεῖς σήμερα παρόμοια θέματα τὰ χαρακτηρίζουμε αἰρετικά! Βέβαια ὁ Γρηγ. Θεολόγος δὲν προτρέπει νὰ λέμε ὅ,τι θέλουμε γιὰ τὰ θέματα αὐτά, ἀλλὰ ὅτι πρέπει νὰ δείχνουμε ἀνοχή. Φυσικά, εἶναι τελείως διαφορετικά, ὅταν πρόκειται γιὰ τὴ Θεολογία, τὴν Τριαδολογία, τὶς*

3. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΚΑ': «Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας», *PG* 35, 1081 ἔξ.

4. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΚΖ' (Θεολογικὸς Α'): «Κατὰ Εὐνομανῶν προδιάλεξις (καὶ ὅτι οὐ παντὸς τὸ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι, ἢ πάντοτε)», *PG* 36, 12 κ.ἔξ. καὶ *ΒΕΠ* 59, 213 κ. ἔξ.

σχέσεις τῶν τριῶν Προσώπων καὶ τὸ ρόλο τους στὴ σωτηρία μας. Στὰ θέματα αὐτὰ ὅποιος σφάλει ἀσφαλῶς εἶναι ἐκτὸς Ἐκκλησίας».

Ἐπισημάνει ἐπίσης τὴ συμβολὴ τοῦ καππαδόκη Πατέρα στὴν Τριαδολογία, Πνευματολογία καὶ τὴν Χριστολογία, πού ἦταν τόσο ἀποφασιστικὴ ὥστε ἡ σχετικὴ Θεολογία τοῦ Γρηγορίου νὰ γίνεῖ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. «Γιὰ νὰ γίνεῖ δεκτὴ ὅμως αὐτὴ ἡ Θεολογία ἔπρεπε νὰ ἐπιτελέσει μιὰ ἐνσυνείδητη ἐπανάσταση. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Γρηγ. Θεολόγου ὀφειλόταν στὸ γεγονός ὅτι ἀπέρριψε τὴ φιλοσοφία πού ἀναφερόταν στὸ ὄντως ὄν, στὴν ὄντολογία. Ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους (πλατωνισμός, ἀριστοτελισμός, στωϊκισμός, νεοπλατωνισμός) μέχρι τὴν ἐποχὴ του δεχόταν μονιστικὰ τὸ ὄντως ὄν, δηλ. τὸ “εἶναι” καὶ τὴ “φύση” τοῦ ὄντος. Γενικὰ ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ρητὰ ὁ Γρηγ. Θεολόγος ἀπέρριψαν τὴ θέση αὐτή. Ἐδειξαν πῶς καὶ γιατί ἔχουμε “εἶναι” καὶ “φύση”. Ὁ κ. Παπαδόπουλος διευκρίνισε ὅτι «διακρίνοντας, ὄχι διαιρώντας, τὸ εἶναι, δηλ. τὴν ὑπόσταση, ἀπὸ τὴ φύση μποροῦμε νὰ μιλήσουμε πειστικὰ γιὰ τὴν ἁγία Τριάδα. Ἐὰν δὲν ἀπορρίψουμε τὸ φιλοσοφικὸ σχῆμα καὶ δὲ δεχθοῦμε τὴ διάκριση “εἶναι” καὶ “φύσεως” δὲν μποροῦμε νὰ εἶμαστε πειστικοὶ γιὰ τὴν Τριαδολογία μας».

3. Ἐρμηνεία-ἐρμηνευτικὴ.

Ὁ Καθηγ. κ. Παπαδόπουλος τέλος ἐπισημάνει ὅτι «μιλάμε γιὰ ἐρμηνευτικὴ τοῦ Γρηγορίου, ἐνῶ γνωρίζουμε ὅτι δὲν ἔχουμε ἔργα ἐρμηνευτικὰ». Πεποίθησι τοῦ εἰσηγητῆ εἶναι ὅτι «ὁ Γρηγ. Θεολόγος ἐφήρμοσε τὴν ἐρμηνευτικὴ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τὴν ὁποία τελειοποίησε ὁ ἱερός Χρυσόστομος καὶ ἀκόμη περισσότερο ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας». Ἀνέφερε χαρακτηριστικὰ ὅτι «ἀπὸ τὸ 340 καὶ μετὰ δροῦσε στὴν Ἀντιόχεια ὁ Διόδωρος Ταρσοῦ, πού ἐφήρμοσε καὶ ὀργάνωσε τὴν ἱστορικογραμματικὴ ἐρμηνεία. Ὁ Γρηγ. Θεολόγος ὡς καππαδόκης θὰ ἔπρεπε περισσότερο νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν Διόδωρο καὶ τοὺς Ἀντιοχεῖς. Ἀντίθετα, ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο, πού γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας μιλάει περὶ τοῦ νοός, τοῦ νοήματος, κάτω ἀπὸ τὸ γράμμα τῆς Γραφῆς. Τὴν τακτικὴ αὐτὴ ἀκολουθεῖ ὁ Γρηγ. Θεολόγος καὶ ἀναζητεῖ τὸ “ἀπόθετο κἄλλος”. Τὸ γράμμα δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορίσει τὴν ἀλήθεια, μπορεῖ μόνον νὰ τὴ δηλώσει. Γιὰ νὰ φθάσει ἐκεῖ θὰ πρέπει νὰ καθοδηγηθεῖ ἀπὸ τὸ ἅγ. Πνεῦμα. Αὐτὴ τὴν ἀρχὴ χρησιμοποίησε καὶ ἐπέβαλε ὁ ἱ. Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν σειρὰ του παραμέρισε τὴν μονομέρεια τῆς ἀντιοχειανῆς ἐρμηνευτικῆς καὶ ἀκολούθησε τὸν Γρηγ. Θεολόγο. Τὴν ἴδια τακτικὴ βρισκόμαστε στὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας, πού ἐπίσης ἀναζητεῖ τὸ νόημα, τὴν ἀλήθεια πέρα καὶ κάτω ἀπὸ τὸ γράμμα, ἀλλὰ

καὶ μὲ τὸ φωτισμὸ τοῦ ἁγ. Πνεύματος. Ὅτι ὁμως ἀναζητεῖται καὶ προσεγγίζεται ἀπὸ τὸν θεολόγο-ἐρμηνευτὴ μὲ τὸν φωτισμὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κάτω ἀπὸ τὸ γράμμα, ἀφορᾷ στὴν ἴδια, τὴν ἀποκαλυμμένη, ἀλήθεια, πρὸς τὴν ὁποία εἶναι ὁμολογο καὶ σύμφωνο. Γι' αὐτὸ οἱ μεγάλοι Πατέρες κατευθύνουν τὴν γνώση μας πρὸς τὴν ἀλήθεια, τὴν ἐπεξηγοῦν, χωρὶς νὰ διευρύνουν τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια ἢ νὰ διορθώνουν τὴν προγενέστερη γνώση». Ὑπογράμμισε τέλος, ὅτι «ἄλλο διέυρυνση τῆς ἀλήθειας καὶ ἄλλο βαθύτερη κατανόηση τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸν φωτιζόμενο Θεολόγο Γρηγόριο».

Μὲ ἐπιστημονικὴ συνέπεια ὁ Δρας Βασίλειος Μαστορόπουλος διαπραγματεύθηκε τὸ θέμα «Τὸ θεολογεῖν στὸ Γρηγόριο Θεολόγο». Παρουσίασε ἐνώπιον τῶν συνέδρων πρωτότυπα στοιχεῖα μετὰ ἀπὸ ἐνδελεχὴ μελέτη τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ εἰσήγηση περιελάμβανε τὰ ἀκόλουθα τέσσερα μέρη:

α. Τὸ «ἐπικίνδυνον» τῆς Θεολογίας καὶ ἡ «ἄγχουσα εὐλάβεια»⁵ τοῦ Γρηγορίου.

Στὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου διακρίνεται ὁ ὅρος «Θεολογία» ἀπὸ τὸν ὄρο «οἰκονομία». Μὲ τὴ Θεολογία ἐννοεῖ ὁ ἱερὸς Πατέρας ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν Τριαδολογία, τὸ δόγμα καὶ τοὺς σχετικοὺς πολυσήμαντους ὄρους. Ἡ «οἰκονομία» ἀφορᾷ σὲ ὅσα ἀναφέρονται στὴν κένωση τοῦ Λόγου, στὴν ἐνανθρώπηση, στὸ πάθος, στὴν ἀνάσταση κ.λπ. Στὴν «οἰκονομία» γίνεται διάκριση στοὺς ὄρους ποὺ ἀναφέρονται στὴ θεία καὶ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Θεολόγος ἀφήνει τὴν ἐντύπωση στὸν ἀναγνώστη ὅτι ἡ Θεολογία ὡς Τριαδολογία καὶ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται, ὄχι μόνον πρέπει νὰ ἀποφεύγεται, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ὅταν γίνεται νὰ μὴ δημοσιεῦεται. Ἐπίσης καλεῖ τοὺς ἐνασχολούμενους μὲ τὰ θεολογικὰ νὰ δείχνουν τὴν ἴδια εὐλάβεια ποὺ ἐκδηλώνουν καὶ στὴ συμμετοχὴ στὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας.

β. Οἱ ὄροι (=προϋποθέσεις) τῆς Θεολογίας τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου.

Ὁ καππαδόκης Πατέρας ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχαία παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ποὺ στηρίζεται στὴ Γραφὴ καὶ στὴν «εὐσέβεια». Ἡ παράδοση αὐτὴ δὲν συντροφεύεται ἀπὸ καμὰ φιλοσοφικὴ μέθοδο. Ὁ ἱερὸς

5. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΚΖ' (Θεολογικὸς Α') «Κατὰ Εὐνομιανῶν προδιάλξεις», ΒΕΠ 59, 215,15-19 «Μηδαμῶς, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί, ἀδελφοὺς γὰρ ὑμᾶς εἶτε καλῶ, καίπερ οὐκ ἀδελφικῶς ἔχοντας, μὴ οὕτω διανοώμεθα, μηδὲ καθάπερ ἴπποι θερμοὶ καὶ δυσκάθεκτοι, τὸν ἐπιβάτην λογισμὸν ἀπορροίψαντες καὶ τὴν καλῶς ἄγχουσαν εὐλάβειαν ἀποπτύσαντες, πόρρω τῆς νύσσης θέωμεν».

Πατέρας καλεῖ τοὺς ἀκροατῆς του νὰ θεολογοῦν “εἶσω τῶν ἡμετέρων ὄρων ἰστάμενοι”⁶. Ἀκολουθώντας αὐτοὺς τοὺς πατροπαράδοτους ὄρους καὶ προϋποθέσεις ὁ θεολόγος καθίσταται συνεχιστῆς τῆς “εὐλαβικῆς παραδόσεως”. Ἀναφέρθηκε ἀκόμη ὁ εἰσηγητῆς στὶς προϋποθέσεις τοῦ θεολογεῖν καὶ τῆς δράσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

γ. Ὁ ἱλιγγος τοῦ “ἄριστου” θεολόγου.

Ὁ “ἄριστος θεολόγος”⁷ δὲν ἐπιτυγχάνει νὰ κατανοήσῃ τὸ “πάν” δηλ. ὀλόκληρο τὸ Θεό, ὅλη τὴν ἀλήθεια, γιατί αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο. “Ἄριστος” θεολόγος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ καταφέρνει νὰ καταλάβῃ τὸ “πλέον” ἐκείνου ποὺ “φαντάσθηκε”, γνώρισε, “ἄλλος” θεολόγος. Αὐτό, τὸ παραπάνω, τὸ κάνει λόγο θεολογικὸ καὶ τὸν προσφέρει στὴν Ἐκκλησία “φανερῶς ἐκλαλούμενον”⁸. Τὸ ἔργο τοῦ “ἄριστου” θεολόγου πρόσφερε ὁ Γρηγ. Θεολόγος στὴν Ἐκκλησία μὲ τὸ ζήτημα τῆς θεότητας τοῦ ἁγ. Πνεύματος. Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ εἰσηγητῆς ὑπογράμμισε, «*Θεολογία εἶναι αὐτὴ ποὺ διαλαλεῖ τὴ θεότητα τοῦ Πνεύματος στὸν κατάλληλο καιρὸ στοὺς κατάλληλους ἀνθρώπους μὲ κατάλληλους ὄρους*».

δ. Ὁ ρεαλισμὸς τῆς Θεολογίας τοῦ Γρηγορίου.

Μὲ σαφήνεια ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν κ. Μαστορόπουλο ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς ΝΗ’ Ἐπιστολῆς⁹ τοῦ Γρηγ. Θεολόγου πρὸς Μ. Βασίλειο ἔχει πολὺ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, ὅπου φαίνεται καθαρὰ ὁ ρεαλισμὸς τῆς Θεολογίας του. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐν λόγῳ Ἐπιστολῇ, ὁ Γρηγ. Θεολόγος παρακαλεῖ τὸ φίλο του νὰ “*διδάξῃ*” μέχρι ποιοῦ σημείου μποροῦν νὰ προχωροῦν στὴ Θεολογία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ποιῆς φωνές, ποιά θεολογικὴ ὀρολογία εἶναι δυνατὸ νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ θὰ συνταιριάζουν τὴν “*οἰκονομία*” μὲ

6. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΚΘ’ (Θεολογικὸς Γ’) «Περὶ Υἱοῦ», ΒΕΠ 59, 240, 8-9 καὶ Λόγος ΚΖ’ (Θεολογικὸς Α’) «Κατὰ Εὐνομιανῶν προδιάλεξις», ΒΕΠ 59, 215, 19: «*εἶσω τῶν ἡμετέρων ὄρων φιλοσοφώμεν*».

7. Πρὸβλ. «...καὶ οὗτος ἄριστος ἡμῖν θεολόγος, οὐχ ὅς εὔρε τὸ πᾶν (= τῆς ἀληθείας), οὐδὲ γὰρ δέχεται τὸ πᾶν ὁ δεσμὸς, ἀλλ’ ὅς ἂν ἄλλου φαντασθῇ πλέον καὶ πλείον ἐν αὐτῷ συναγάγῃ τὸ τῆς ἀληθείας ἕνδαλμα ἢ ἀποσκίασμα, ἢ ὅ,τι καὶ ὀνομάσομεν». (Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος Λ’ (Θεολογικὸς Δ’), ΒΕΠ 59, 262, 22-25).

8. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΙΒ’ 6, PG 35, 849. Sch 405, 360. ΒΕΠ 59, 60: «*Τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ Θεῷ. Μέχρι γὰρ τίνος τῷ μοδίῳ τὸν λύχνον... μηκέτι εἰκαζόμενον, μηδὲ τῇ διανοίᾳ σκιαγραφούμενον, ἀλλὰ καὶ φανερώς ἐκλαλούμενον; Ἦπερ δὴ τελεωπάτη τῆς Θεολογίας ἀπόδειξις τοῖς ταύτης ἡξιωμένοις τῆς χάριτος...*».

9. Γρηγορίου Θεολόγου, «Ἐπιστολὴ Βασιλείῳ (περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ παιδείας Βασιλείου)», PG 37, 113 ἐξ.

τὴν ἀλήθεια. Ὁ Μ. Βασίλειος, ὅπως βεβαιώνει ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, μπορεῖ νὰ ἀποφεύγει νὰ κοινολογεῖ φανερὰ τὴ θεότητα τοῦ ἁγ. Πνεύματος, τὴν κατέχει ὁμως “ἐν διανοίᾳ”. Ἡ κατοχὴ τῆς ἀληθείας “ἐν διανοίᾳ” εἶναι τὸ πρῶτο στὴν πίστη. Ὁ Μ. Βασίλειος ὁμως προχωρεῖ ἀκόμα περισσότερο, χρησιμοποιεῖ ἄλλες λέξεις, ἄλλους ὄρους, διαφορετικὲς φωνῆς γιὰ νὰ ὁδηγηθεῖ στὴν ἴδια ὀρθὴ πίστη. Ἡ μὴ χρῆση τοῦ “ὁμοουσίου” δὲ σημαίνει ὅτι δὲν κατέχει τὴν ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὶς λέξεις. Ἡ ἀλήθεια δὲν βρίσκεται στὸν “ἦχο”, ἀλλὰ στὴ “διάνοιαν”. Τέλος, σύμφωνα μὲ τὸν εἰσηγητὴ, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος διέκρινε μεταξὺ τῶν θεολόγων τῆς ἐποχῆς του μιὰ προσκόλλησι στὸ γράμμα τῆς Γραφῆς ἢ τὶς ἀποφάσεις τῶν Συνόδων καὶ σὲ αὐτοὺς ποὺ δείχνουν μιὰ ἄκρατὴ ἐλευθερία καὶ ἀποδεύσμευση ἀπὸ τὴ Γραφὴ καὶ τάση ἀλλαγῆς τῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν ὄρων τῶν Συνόδων. Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν τάσεων ὁ καππαδόκης Πατέρας προτείνει τὴ λύση τοῦ “ἄριστου” Θεολόγου.

Ὁ Dr Ἰωσήφ Faltas (ὁ ὁποῖος εἶναι διδάκτορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν), εἰσηγήθηκε τὸ θέμα «Ἡ χριστολογία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Θεολόγου, κατὰ τὸν ἀλεξανδρινὸ τύπο τῆς θ. Λειτουργίας του». Ἐπισημάνει ἀρχικὰ ὅτι ἡ ἐπίδραση τῆς Θεολογίας τοῦ Γρηγορίου δὲν περιορίζεται μόνο ἐντὸς τῆς Μίας, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ στοὺς μεταγενέστερους θεολόγους τῆς ἀραβικῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Πρὸς ἐπίρρωση τῆς θέσεως αὐτῆς ἀνέφερε τὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ τὸν 10ο αἰ. καὶ μετὰ, ἀραβικῶν μεταφράσεων τῶν ἔργων τοῦ ἱεροῦ Πατέρα. Ἡ θεία Λειτουργία διασώζεται στὴν ἐλληνικὴ, κοπτικὴ, ἀρμενικὴ, συριακὴ, αἰθιοπικὴ καὶ τὴν ἀραβικὴ, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς Λειτουργίες (οἱ ἄλλες δύο εἶναι τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας), ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ κοπτικὴ Ἐκκλησία σήμερα. Ἐνῶ τὰ σχετικὰ λειτουργικὰ κείμενα τῶν δύο τελευταίων ἀναφέρονται στὸν Πατέρα, ἡ λεγομένη θ. Λειτουργία τοῦ Γρηγ. Θεολόγου ἀναφέρεται ἐξολοκλήρου στὸ δεύτερο πρόσωπο τῆς ἁγίας Τριάδας, γι’ αὐτὸ καὶ προτιμᾶται νὰ τελεῖται κατὰ τὶς μεγάλες Δεσποτικὲς ἐορτὲς τῶν Χριστουγέννων, τῶν Θεοφανείων καὶ τοῦ Πάσχα.

Στὰ κύρια σημεῖα τῆς θ. Λειτουργίας ἐπισημαίνονται τὰ ἐξῆς θεολογικὰ θέματα:

1. Ἡ θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ὁμοουσιότητά του μὲ τὸν Πατέρα.

2. Ὁ τρόπος ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3. Τὸ σωτηριολογικὸ ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Στὸ πρῶτο, διαφυλάσσεται ἡ δογματικὴ διατύπωση πίστεως τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου (Νίκαια, 325). Ὁ συγγραφέας τῆς θ. Λειτουργίας χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «*συνδημιουργός*». Μὲ τὴ λέξη αὐτὴ τονίζεται ἡ διαφορὰ τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τὰ δημιουργήματα, ἀλλὰ καὶ ἡ οὐσιαστικὴ σχέση Του μὲ τὸν Θεὸ Πατέρα. Στὸ δεύτερο, προβάλλεται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λόγος ἔλαβε σάρκα κατὰ τὴν ἐνανθρώπηση. Αὐτὴ ἡ πρόσληψη δὲ σημαίνει ὅτι ἡ φύση Του ἔχει ἀλλάξει, ἀλλὰ ὅτι ἔλαβε σῶμα «*μορφὴν δούλου*» καὶ ἔγινε ἄνθρωπος μένοντας «*φύσει Θεός*». Στὸ τρίτο, παρατηρεῖται ἡ ἀγαθότητα, γενναιοδωρία καὶ χάρις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο γιὰ τὴ σωτηρία του διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Μέσα ἀπὸ τίς εὐχὲς τῆς θ. Λειτουργίας φανερῶνεται ἡ προσφορὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρα μὲ τὴν ἐνανθρώπησίν Του.

Ὁ εἰσηγητὴς κ. Faltas κατέληξε στὰ πῶ κάτω συμπεράσματα:

α. Μόνον ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ προσφέρει τὴ σωτηρία στοὺς ἀνθρώπους.

β. Ὁ Θεὸς κατέρχεται πρὸς τὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ τὸν ἀνεβάσει πρὸς τὰ ἄνω καὶ νὰ τὸν καταστήσει κοινῶν Του, καὶ

γ. Ἀπαντώντας στὴν ἀπολιναριστικὴ κακοδοξία, ἡ ὁποία ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Υἱὸς σαρκώθηκε χωρὶς λογικὴ ψυχὴ, δηλ. χωρὶς νοῦ, διετύπωσε χριστολογία συνηφασμένη ἄρρηκτα μὲ τὴν σωτηριολογία. Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ξεκινούσε ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ Θεολογία ὅτι «*τὸ ἀπρόσληπτον ἀθεράπευτον ὁ δὲ ἦνωτε τῷ Θεῷ, τοῦτο καὶ σώζεται*»¹⁰. Ἡ θ. Λειτουργία περιέχει τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴ φράση: «*ἀλλὰ αὐτὸς ἀτρέπτως σὰρξ γενόμενος καὶ ἐνανθρωπήσας, κατὰ πάντα ὁμοιώθη ἡμῖν ἐκτὸς τῆς ἁμαρτίας*».

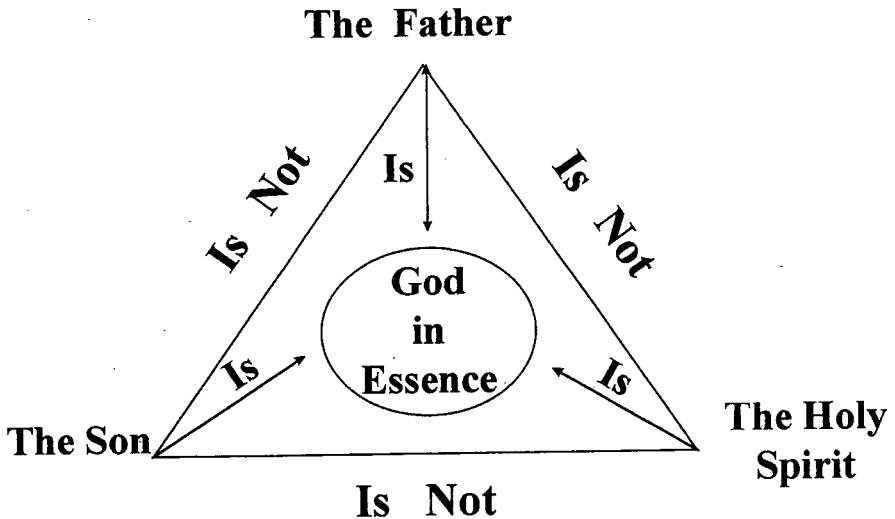
Ὁ Σεβασμ. Μητροπολίτης Damiette κ. Bishoy μίλησε μὲ θέμα «*St. Gregory of Nazianz Teaching on the Holy Trinity*». Ἀρχικὰ ἐπισημάνει, ὡς θετικὸ στοιχεῖο, τὸ ὅτι ἡ Τριαδολογία τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου ἔχει συνδεθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ μὲ τὴ ζωὴ τῆς Κοπτικῆς Ἐκκλησίας, στὰ λειτουργικὰ κείμενα εἰδικὰ καὶ στὴ διδασκαλία τῆς γενικά. Ἡ περὶ ἁγίας Τριάδας διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, ὑπογράμμισε μὲ ἔμφαση, ὅτι ταυτίζεται μὲ ἐκείνη τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Ἡ εἰσήγηση τοῦ Σεβ. Μητροπολίτη Damiette περιλάμβανε τὰ ἐξῆς κύρια σημεῖα:

1. God is incomprehensible in our human thought.

10. Γρηγορίου Θεολόγου, «Ἐπιστολὴ 101, 32», PG 37, 181· SCh 208 (1974) 50, 32.

2. Hypostatic properties of the Three Distinct prosopa of the Holy Trinity.
3. The Eternal being of the Son and the Holy Spirit.
4. The use of Figures and Examples in illustrating the Holy Trinity.
5. The Three Hypostases Have One of the same Essence (consubstantial).
6. The Equality of the Three Hypostaseis.
7. Sharing the same properties of Essence.
8. The Holy Spirit proceeds from the Father alone.
9. The Monarchy of the Father in the Holy Trinity (Patriarchy = πατρικὴ ἀρχή).
10. The Gifts of God Are *From* the Father *Through* The Son *In* The Holy Spirit.
11. Diagrammatic Representation of the Teaching of St. Gregory of Nazianz on The Holy Trinity.

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Damiette κ. Bishop στὸ σημεῖο αὐτὸ παρουσίασε στοὺς συνέδρους τὸ πῶς κάτω διάγραμμα γιὰ νὰ δείξει τὴ σχέση τῶν τριῶν θεῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδας

“God is Love”, No Perfect love without Three Persons.

«Ἡ συμβολὴ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου στὴ διαμόρφωση τοῦ Χριστολογικοῦ δόγματος» ἦταν τὸ θέμα ποῦ διεξοδικὰ διαπραγματεύθηκε καὶ μὲ τρόπο ἐπιστημονικὸ παρουσίασε ὁ θεολόγος κ. Γεώργιος Κανάκης (M. Th.). Σύμφωνα μὲ τὸν εἰσηγητὴ «ἡ Χριστολογία τοῦ Γρηγ. Θεολόγου ἐκπηδᾷ ἀπὸ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν θεολογικῶν προσεγγίσεων τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος τῶν Ἀπολιναρίου Λαοδικείας, Εὐνομίου Κυζίκου, Ἀρείου - Εὐδοξίου καὶ Διοδώρου Ταρσοῦ». Ἡ Χριστολογία τοῦ καππαδόκη Πατέρα μπορεῖ συνοπτικὰ νὰ δοθεῖ ὡς ἐξῆς: «Ὁ προαιώνιος Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, γεννόμενος ἀναίτιως, καὶ ἀχρόνως χωρὶς μεσολάβηση θείας βουλήσεως ἢ ἐνεργείας ἐνηθρώπησε ἐν χρόνῳ. Κατὰ τὴν ἐνανθρώπηση “προσέλαβε ὄλον τὸν λογικὸν ἄνθρωπον” ἀπὸ τῆ Θεοτόκο Μαρία. Δὲν ἔφερε οὐράνιο σῶμα οὔτε ἐγκατοίκησε σὲ “ἄνου” ἄνθρωπο πραγματικὰ ἢ κατὰ δόκηση ἢ ὅπως σὲ προφήτη. Μετὰ τὴν ἐνανθρώπηση Του παρέμεινε ἕνας Θεὸς μὲ δύο φύσεις, τῆ θεία καὶ τὴν ἀνθρώπινη». Ἐπισήμανε ὁ κ. Κανάκης, ὅτι «μιλάμε συνεπῶς γιὰ ἕναν Υἱὸ καὶ Θεὸ καὶ ὄχι γιὰ δύο. Ἡ συναψὴ τῶν δύο φύσεων ἐγίνε ὑπὸ τὸν τύπο τῆς “μίξης” ἢ “σύγκρασης” ἢ “συμφυΐας” ἢ “ένωσης” στοὺς “δύο νόες” καὶ δι’ αὐτῶν “σ’ ὀλόκληρες τὶς φύσεις”. Ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς ὑπερφουστῆς αὐτῆς ἐνωσης εἶναι ἡ δυνατότητα ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου στὴ χαρισματικὴ παραδείσια κατάσταση, ἀπὸ τὴ ὁποία ἐξέπεσε, καὶ ἡ σωτηρία - θέωσή του» (Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγοι ΚΘ', ΛΖ', ΛΗ' καὶ Ἐπιστολὲς 101, 102 καὶ 202).

Ὁ Dr Maurice Tadros, Καθηγητὴς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξάνδρειας, μίλησε γιὰ τὴν Πνευματολογία τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου. Ἀναφέρθηκε ἐκτενῶς σὲ δύο Λόγους τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, στοὺς ὁποίους ὁ καππαδόκης Πατέρας παραθέτει τὴν προσωπικὴ του συμβολὴ στὴν περὶ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Λόγοι αὐτοὶ εἶναι ὁ ΛΑ' *Περὶ ἁγίου Πνεύματος*¹¹ καὶ ΜΑ' *Εἰς τὴν Πεντηκοστήν*¹². Ἐξέθεσε τὰ ἐπιχειρήματα ποῦ ἀναφέρει ὁ Γρηγ. Θεολόγος πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν αἰρετικῶν, ὅπου βεβαιώνεται ἡ θεότητα καὶ ἡ ὁμοουσιότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα δύο Πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδας.

Ὁ Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης κ. Χρῖστος Κρικιώνης, ἀναφέρθηκε, μὲ τὴν εἰσήγησή του, στὴ

11. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΛΑ' (Θεολογικὸς Ε') «Περὶ ἁγίου Πνεύματος», PG 36, 133 ἐξ.

12. Τοῦ ἰδίου, Λόγος ΜΑ': «Εἰς τὴν Πεντηκοστήν», PG 36, 428 ἐξ.

συμβολή τοῦ Γρηγ. Θεολόγου στήν ἐνότητα καί τήν εἰρήνη τῆς Ἐκκλησίας. Μεταξὺ ἄλλων τόνισε ὅτι «ἡ ἱστορική συμβολή τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου δὲν βρίσκεται μόνο στὸ σημαντικό συγγραφικὸ ἔργο του, ἀλλὰ κυρίως στήν καταπληκτικὴ ποιμαντικὴ δραστηριότητα, τὴν ὁποία ἀνέπτυξε κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς ποιμαντορίας του». Ὁ εἰσηγητὴς δὲν παρέλειψε νὰ ἐπισημάνει ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία δὲν ἦταν πολὺ καλὴ κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Καί τοῦτο γιὰτὶ σὲ πολλὰς περιοχὰς φαίνεται νὰ ἐπικρατοῦν οἱ Ἀρειανόφρονες καί οἱ Πνευματομάχοι, ἐνῶ σὲ ἄλλες ὑπάρχουν διακυμάνσεις, συχνὲς μεταλλαγές καί γενικὰ μιὰ ἀσάφεια καί μόνο σὲ μερικὰς ἀπὸ αὐτὰς ἐπικρατεῖ ἡ Ὁρθοδοξία. Ἀνέφερε χαρακτηριστικὰ ὅτι «γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τέτοιων καταστάσεων ἀναλήφθηκαν ἐνωτικὲς πρωτοβουλίες ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν (Μ. Ἀθανασίου, Μ. Βασιλείου κ.ἄ.) πολλὰς φορὰς καί γιὰ τὴ σύγκληση Συνόδων, ὅπως π.χ. τῆς Ἀλεξανδρείας τὸ 362, τῆς Ἀντιοχείας 378 κ.ἄ.». Ὁ Καθηγ. κ. Κοικῶνης ὑπογράμμισε ὅτι αὐτὸ συνέβαινε «ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ καταστάσεις πίεζαν τὴν ἄμεση λήψη ἀποφάσεων». Ἀκόμη ἀνέφερε «οἱ ἀτομικὲς αὐτὰς ἐνωτικὲς προσπάθειες δὲν εἶχαν πάντα τὸ ἐπιδιωκόμενο καί ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα γιὰτὶ οἱ ὀρθόδοξοι κατατρεχόμενοι ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀντιθέσεις παρέμειναν διηρημένοι μὲ ἀποτέλεσμα σχεδὸν ὅλες οἱ καταβαλλόμενες εἰρηνευτικὲς προσπάθειες νὰ ὀδηγοῦνται σὲ ναυάγιο. Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Μ. Βασιλείου βλέπει ὁ Γρηγόριος νὰ συνεχίζεται ἡ διχόνοια καί ἡ ἐσωτερικὴ διαμάχη στήν Ἐκκλησία. Ἡ ἐμφάνιση τῶν διαιρέσεων τὴν ἐποχὴ αὐτὴ παίρνει διάφορες μορφές, ὅπως δογματικὲς διαφορὰς, ἀποδιδόμενες στὴ διάσταση γνωμῶν τῶν ὀρθοδόξων, τὶς ὁποῖες ἀποκαλεῖ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος “ζυγομαχίαν ἀδελφικὴν”¹³».

Ἀναφερόμενος στὸν εἰρηνοποιὸ χαρακτηριστὴρα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου ὁ εἰσηγητὴς ἐπισήμανε «ὡς βασικὴ ἀρχὴ τοῦ Γρηγορίου γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ταραχῶν, τῶν διενέξεων καί διχονοιῶν ποὺ προκαλοῦσαν τὴ διάσπαση τῆς ἐνότητας καί τὴ διατάραξη τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας, εἶχε τὸ “εἰρηνεύομεν ἐννόμως μαχόμενοι”¹⁴ καί πάντοτε μέσα στὰ πλαίσια τῶν ὄρων τοῦ πνεύματος¹⁵. Προσπαθοῦσε νὰ συνδιάζει ἄριστα τὸν ἔλεγχον καί τὴν παρηγορία μὲ τὴν ἀγάπη καί τὴν ταπεινοφροσύνη. Διότι, ὅπως ἀναφέρει (σὲ Ἐπιστολὴ τοῦ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος) “ἔστιν γὰρ ἀνδρὸς μεγαλόφρονος φίλων ἀποδέχεσθαι μᾶλλον

13. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΚΒ' (Εἰρηνικὸς Β'), ΒΕΠ 59, 172, 10.

14. Τοῦ ἰδίου, Λόγος 42, 13 (Συντακτῆριος), ΒΕΠ 60, 127,41-128,1.

15. Αὐτόθι, ΒΕΠ 60, 128, 1-2: «εἶσω τῶν ἡμετέρων ὄρων καί κανόνων τοῦ Πνεύματος».

*ἐλευθερίαν ἢ ἐχθρῶν κολακείαν*¹⁶. Ὁ Καθηγ. κ. Χρ. Κρικώνης ἔκανε ειδικὴ ἀναφορὰ στὸ πνεῦμα αὐτοθυσίας, τὸ ὁποῖο διέκρινε τὸν καππαδόκη Πατέρα καθόλη τῇ διάρκειᾳ τῆς ζωῆς του τονίζοντας ιδιαίτερα τὴν περίπτωσι τῆς παραίτησι ἀπὸ τὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιὰ χάρι τῆς εἰρήνης στὴν Ἐκκλησία.

Ὁ Θεοφιλ. ἐπίσκοπος Μπραμισέβου κ. Ἰγνάτιος (τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας), Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Βελιγραδίου, μίλησε μὲ θέμα: *“Ἡ σχέση τῆς Θεολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας στὸ Γρηγόριο Θεολόγο”*. Ἀναφέρθηκε ἀναλυτικὰ στὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιοῦν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὴ φιλοσοφία. Ἐπισήμανε ὅτι ἡ χρῆσι τῆς φιλοσοφίας εἶναι πάντα ἐπιλεκτικὴ μὲ σκοπὸ νὰ μεταφέρει, ὁ κάθε Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας στὰ δεδομένα καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς του, καλύτερα καὶ σαφέστερα, τὸ μῆνυμα τῆς Θεολογίας γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ τὸ ἔργο πραγματοποιοῖ καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος μὲ τὴ χρῆσι τῶν ὄρων τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἀνάλυσι καὶ προσφορὰ στὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐρμηνείας τῆς Θεολογίας. Σὲ ἀντίθεσι μὲ αὐτὸ ποὺ κάνουν οἱ Θεολόγοι Πατέρες, ὁ εἰσηγητῆς ἀνέφερε τὴν περίπτωσι τῶν αἰρετικῶν, οἱ ὁποῖοι στηρίζουν τὶς ἀπόψεις καὶ τὶς κακοδοξίες τους σὲ φιλοσοφικὲς ιδέες καὶ θεωρήματα. Ἡ υἱοθέτησι ἀπὸ τοὺς τελευταίους τῆς φιλοσοφίας, ὡς βάση τῆς σκέψεώς τους, ἦταν ταυτόχρονα καὶ προάγγελος τῆς λαθεμένης πορείας τους. Τόνισε, ὁ Θεοφ. ἐπίσκοπος Μπραμισέβου, ιδιαίτερα τὴ χρῆσι τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ Γρηγόριο Θεολόγο, ἐνῶ, πρὸς ἐπίρρωσι τῶν λεγομένων του, παρουσίασε παραδείγματα ἀπὸ τοὺς πέντε Θεολογικοὺς Λόγους τοῦ ἱεροῦ Πατέρα, ὅπου μὲ πειστικὸ τρόπο ἀπαντᾶ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα του. Ὑπογράμμισε, τέλος, τὴν ἐπιδίωξι τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου νὰ ὀρίσει τὴν ὑπόστασι (= πρόσωπο) στὴν ἀγία Τριάδα.

Ἐνα ἄλλο κεφαλαιῶδες καὶ ἐξίσου σημαντικὸ ζήτημα στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἀγίου Γρηγορίου, τὸ ὁποῖο ἀπασχόλησε τὸ Β' Πατρολογικὸ Συνέδριο, ἦταν ἡ ἀσκητικὴ ζωὴ καὶ ἐμπειρία του. Τὸ θέμα αὐτὸ διαπραγματεύθηκε ὁ κόπτης θεολόγος (καὶ ὑποψήφιος Διδάκτορας τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν), Πρωτοπρ. π. Ἀθανάσιος Ηenein. Ἀναφέρθηκε στὸν ὄρο *“ἀσκησι”*, ὅπως αὐτὸς παρατίθεται στὴν ἀγία Γραφή. Κατόπιν μίλησε γιὰ τὴν *“ἀσκησι”*, ὡς θρησκευτικὴ διαδικασία, ὅπως τὴ συναντοῦμε στὰ ἀνατολικὰ θρησκευματα. Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος πολλὲς φορὲς εἶτε μιλά στὰ ἔργα του γιὰ τὴν ἐπιθυμία ποὺ

16. Τοῦ ἰδίου, «Ἐπιστολὴ 17», ΒΕΠ 60, 215, 15-17.

εἶχε νὰ γίνεи ἀσκητής, εἴτε τὸν βλέπουμε πράγματι νὰ ζῆ τὴν ἀσκητικὴ ζωή¹⁷. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία ποὺ εἶχαν οἱ δύο φίλοι Μέγας Βασίλειος καὶ Γρηγόριος Θεολόγος, στὴν ὁποία καὶ οἱ δύο ἐκφράζουν τὴν ἀμοιβαία ἐπιθυμία τους νὰ συνασκητέψουν¹⁸. Ἄλλωστε εἶναι πολὺ γνωστὴ στὴν ἱστορία ἡ παραμονὴ τῶν δύο Μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας στὸ Ἀσκητήριον πλησίον τοῦ Ἰσθμοῦ¹⁹. Πάντα πρόσβλεπαν στὴν ἐπιστροφή τους στὸ Ἀσκητήριον, ἂν καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς Ἐκκλησίας δὲν τοὺς ἄφηναν γιὰ πολὺ στὴν ἡσυχία τῆς ἐρήμου. Τέλος, ὁ εἰσηγητὴς ἐπισήμανε τοὺς καρποὺς ποὺ ἔχει ἡ ἄσκηση γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμεῖ καὶ βιώνει τὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καθημερινὰ καὶ ἰδιαίτερα στὴ σύγχρονη ἐποχὴ.

Ἀνάμεσα στὰ θέματα, ποὺ περιλάμβανε τὸ πρόγραμμα τοῦ Συνεδρίου συγκαταλεγόταν καὶ τὸ ἐπόμενο, τὸ ὁποῖο ἀσχολεῖται μὲ τὸ κατεξοχὴν λειτουργικὸ καὶ κατηχητικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀφορμὴ δόθηκε μὲ τὴν ἐμπεριστατωμένη εἰσήγηση τοῦ αἰγύπτιου θεολόγου Dr Michael Gattas, ἡ ὁποία ἀφοροῦσε στὶς δύο Ὁμιλίαις τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου Περὶ Βαπτίσματος²⁰. Ἐπισήμανε ὅτι γράφθηκαν μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐορτὴ τῶν Φώτων καὶ τὸ βάπτισμα τῶν πιστῶν. Ἡ βάπτισμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὸν Ἰορδάνη ποταμὸ εἶναι πρόσκληση καὶ πρὸς αὐτοὺς ποὺ θέλουν νὰ ζήσουν καὶ νὰ πιστέψουν στὸ Χριστό, νὰ προσέλθουν στὸ μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἤδη βαπτισθεῖ, σύμφωνα μὲ τὸν ἱερὸ Πατέρα, ἡ συμμετοχὴ τους στὴν ἐορτὴ τῶν Θεοφανείων δηλώνει τὴν ἀπόφασή τους γιὰ μετάνοια καὶ κάθαρση ἀπὸ τὸν ρύπο τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν ἀνάληψη τῆς ἀπόφασης γιὰ ἀλλαγὴ νοός, ἀφοῦ αὐτὸ σημαίνει οὐσιαστικὰ μετάνοια στὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ ἐργασίες τοῦ Β' Πατρολογικοῦ Συνεδρίου ὁλοκληρώθηκαν μὲ συζήτηση "στρογγυλῆς τράπεζας" κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας συζητήθηκαν σὲ βάθος καὶ ἄλλες πτυχὲς τῆς θεολογικῆς προσφορᾶς τοῦ Μεγάλου Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας, στὸν ὁποῖο ἦταν ἀφιερωμένο τὸ ἐν λόγω Ἐπιστημονικὸ Συνέδριον. Ἡ ἀφορμὴ, ἀσφαλῶς, δόθηκε ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὰ ἄρτια καὶ μεθοδικὰ συγκροτημένες εἰσηγήσεις τῶν κ.

17. Στυλ. Γ. Παπαδόπουλου, *Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Σπουδὴ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του*, ἐκδ. «Ἀρμός», Ἀθῆνα 1991, σσ. 50-53.

18. Αὐτόθι, σσ. 53-54.

19. Αὐτόθι, σσ. 54-56.

20. Ὁ εἰσηγητὴς ἀναφέρθηκε στοὺς δύο *Λόγους* τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, ΛΘ', «Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα», PG 36, 356 ἐξ. καὶ Μ', «Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα», PG 36, 360 ἐξ.

είσηγητῶν. Ἐπισημάνθηκαν τὰ κεντρικὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀναδείχθηκαν μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους συζητήσεις, σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ Συνεδρίου, μὲ ἐπίκεντρο τὴν προσωπικότητα τοῦ καππαδόκη Πατέρου καὶ μὲ βάση τὰ δεδομένα καὶ τὰ μηνύματα τῆς δικῆς μας ἐποχῆς. Ἐκφράστηκε ἡ ἐπιθυμία νὰ πλησιάσουμε ἀκόμη περισσότερο τὴν Θεολογία καὶ τὴν Παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅπως τὶς ἐξέφρασε μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴ θεολογικὴ του προσφορά ὁ «δεύτερος ἐπιστήθιος»²¹, κατὰ τὸν ὕμνογράφο, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως.

Ὅλα καταλήγουν στὸ ὅτι «ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (329/30-390) εἶναι ὁ ἐπιφανέστερος, ὁ “ἄριστος”, θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ τὸν Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη. Τὸ θεολογικὸ του βάθος καὶ ἡ ἔντονη ποιητικὴ τῶν κειμένων του τὸν ὑψώσαν σὲ πρότυπο μοναδικοῦ κάλλους καὶ λάμπσεως. Δέν εἶναι, λοιπόν, παράδοξο ὅτι θεολογία καὶ σκέψη τῆς Ἐκκλησίας τρέφονται συνεχῶς ἐπὶ 1600 χρόνια μὲ ὅ,τι δημιούργησε ὁ Γρηγόριος, μὲ ὅσα τὸν φώτισε τὸ Ἅγιο Πνεῦμα νὰ διατυπώσει»²².

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὡς ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ πτυχὴ τοῦ Συνεδρίου, ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ προεδρείου προσφορά, μετὰ ἀπὸ κάθε εἰσήγηση, ἱκανοῦ χρόνου γιὰ συζήτηση, ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων καὶ κατάθεση θέσεων ἀπὸ ἀρκετοῦς συνέδρους. Ἡ γόνιμη συζήτηση κατέληγε ἀσφαλῶς ἐπωφελῆς γιὰ ὅλα τὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου. Ἐπισημαίνουμε τὴν οὐσιαστικὴ συμβολὴ ὄλων τῶν ἐλλήνων καὶ ἄλλων ὀρθοδόξων μελῶν τοῦ Συνεδρίου ἰδιαίτερα ὁμῶς τοῦ Θεοφ. ἐπισκόπου Σεβερνερίνου καὶ κοσμήτορα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Κραϊόβα (Ρουμανίας) κ. Δαμασκηνοῦ, τοῦ Θεοφ. ἐπισκόπου Μπρανιτσέβου καὶ καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Βελιγραδίου (Σερβίας) κ. Ἰγνατίου, τοῦ Καθηγητῆ Dr Ivan Dimitrov Πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας (Βουλγαρίας), τοῦ καθηγητῆ Dr Igor Magnitsky ἀπὸ τὴ Μόσχα (Ρωσία) καὶ προπαντὸς τοῦ Καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης κ. Χρίστου Κρικιώνη.

Πιστεύουμε, ὅτι ἡ Θεολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου, ὡς τὸπος κοινοῦ ἐνδιαφέροντος ὀρθοδόξων καὶ κοπτῶν θεολόγων, μπορεῖ

21. Δοξαστικὸ τῶν Αἰῶν τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου (25 Ἰανουαρίου).

22. Στυλ. Γ. Παπαδόπουλου, *Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Σπουδὴ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του...*, σ. 9.

νὰ προσφέρει τὰ μέγιστα γιὰ τὴν καλὴ συνεργασία καὶ ἀλληλοκατανόηση σὲ θέματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ ἱστορικὴ συγκυρία ἄφησε τοὺς κόπτες θεολόγους ἔξω ἀπὸ τὴ θεολογικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἐμβάθυνση ποὺ ἀκολούθησε.

Μὲ τὴ λήξη τοῦ Συνεδρίου ὁ Ἐπιστημονικὸς Ὑπεύθυνος Καθηγητῆς κ. Στυλ. Παπαδόπουλος (καὶ νῦν Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) σὲ δηλώσεις του, ἀναφορικὰ μὲ τὴν προσφορὰ τῶν Πατρολογικῶν Συνεδρίων, ὑπογράμμισε μεταξὺ ἄλλων: *«ἐξαιρετικὰ θετικὸ στοιχείο καὶ προσφορὰ τοῦ Συνεδρίου αὐτοῦ - τοῦ μόνου ἐπιστημονικοῦ καὶ θεολογικοῦ ποὺ ὀργανώνεται στοὺς Κόπτες - ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἱ θεολόγοι - κληρικοὶ Κόπτες ἀνοίγουν σιγά-σιγά μὲ τὶς εἰσηγήσεις καὶ τὶς συζητήσεις τοὺς θεολογικοὺς τοὺς ὀρίζοντες, ποὺ κατὰ παράδοση καὶ γιὰ αὐτοάμυνα ἔμεναν περιορισμένοι γιὰ πολλοὺς αἰῶνες»*. Ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι καὶ γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους θεολόγους (ἰδιαίτερα τῶν πρώην *“ἀνατολικῶν χωρῶν”*), τὸ Β' Πατρολογικὸ Συνέδριο ἀπέβη πολλαπλῶς ὠφέλιμο. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀπὸ κοινοῦ γνωριμία καὶ μελέτη τῶν Πατερικῶν κειμένων καὶ ἡ προσφορὰ γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία καὶ τὴ Θεολογία τῆς, καὶ μάλιστα ἡ διδασκαλία τοῦ Μεγάλου Πατέρα καὶ Διδασκάλου, τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἀποτελεῖ τὴν πλοηγὸ ἐλπίδα στὴν πορεία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τὴν τρίτη χιλιετία, ποὺ προβάλλει καὶ ἀπαιτεῖ τὴν *«ἐν Κυρίῳ»* συναντίληψη.

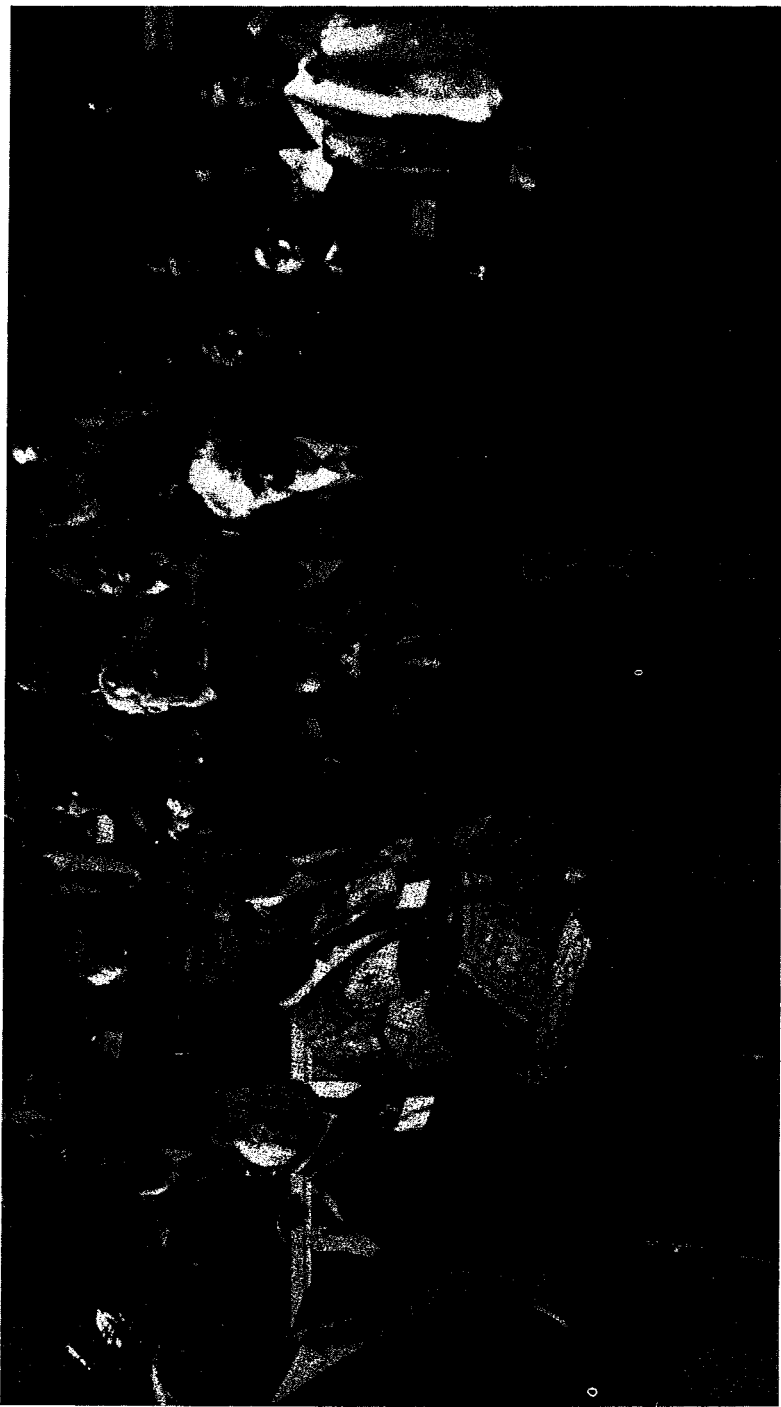
Ὁ Καθηγητὴς κ. Στυλ. Παπαδόπουλος προσφέρει στὸ Μακαρ. Πατριάρχη, ἀπὸ μέρους τῶν συνέδρων τὴν εἰκόνα τοῦ Κυρίου.

Άποψη από τις εργασίες του Συνεδρίου, διακρίνονται (από αριστερά) ο Πρωτοπρ. π. Ἀθανάσιος Heine, ο Μητροπ. Damiette κ. Bishop, ο Ἐπίσκοπος Σεβερινερίνου κ. Λαμασκηγός, ὁ Πρόεδρος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας Καθηγ. κ. Ivan Dimitrov κ.ἄ.

Άπό τις εργασίες του Συνεδρίου. Διακρίνονται (από άριστερά) ο π. Ιωη Γίνου, ο Καθηγ. κ. Χρ. Κρικώης, ο Επίσκοπος Μπραητισέβου κ. Ίγνάτιος και ο υπεύθυνος του Συνεδρίου.

Τὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου. Διακρίνονται μετὰξὺ ἄλλων ὁ Μακ. Πατριάρχης καὶ ὁ ὑπεύθυνος τοῦ Συνεδρίου Καθηγ. κ. Στυλ. Παπαδόπουλος.